

В. П. Шкварець, М. М. Шитюк, Ю. І. Гузенко

МИКОЛА МІХНОВСЬКИЙ ЯК РЕЧНИК САМОСТІЙНИЦЬКОЇ ТЕЧІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ

Нині не тільки національно зорієнтовані, але й взагалі тверезо мислячі громадяни на основі уроків минулої історії чітко усвідомили: вільні народи мають свої історії, а решта — лише хроніки. Проте в царсько-комуністичні часи справжнім українським патріотам, борцям за Україну місця не знаходилося навіть і в хроніках.

Довго ім'я Миколи Міхновського з ідеологічних міркувань було заборонено, а пам'ять про нього, його тріумф і трагедію було майже стерто. А якщо зрідка й згадувалося про нього, то виключно хіба що для таврування. Було невідомо і вважалось втраченим навіть місце поховання видатного українського патріота, державника, діяча. Вже у наші дні могилу ідеолога української державності виявлено на Байковому цвинтарі у Києві.

Долю Миколи Міхновського важко назвати щасливою, піднесення чергувалися з падіннями. Проте на рівні сучасних знань про нього ніхто не посміє заперечити, що його спадщина та діяльність склали цілу епоху в історії української суспільно-політичної думки. Найближчий однодумець і друг Міхновського Сергій Шемет пізніше згадував: «Це було велике серце. В ньому палав такий вогонь любові до України, що в іншій країні він запалив би мільйони сердець бажанням патріотичного подвигу, а серед нашої інтелігенції запалилися цим вогнем лише одиниці. Найбільшою його заслугою було надання великого творчого розмаху українським національним почуттям. Малесеньку

любов до пісень і вишиванок він розпалив у полум'я великої любові до України».¹

Український політичний діяч Микола Іванович Міхновський народився в 1873 р. в родині сільського священика в селі Турівка Прилуцького повіту на Полтавщині (згодом Яготинського, тепер — Згурівського району Київської області). Освіту здобув у Прилуцькій гімназії. Після її закінчення в 1890 р. вступив на юридичний факультет Київського університету.

На початку 1890-х рр. в українському русі з'явилася нова течія. Її започаткувала молода людина, студент, який відкрито кинув заклик до державної самостійності української нації. Прикметно, що практично цю вимогу одночасно обґрунтували наприкінці ХІХ ст. киянин Микола Міхновський та львів'янин Юліан Бачинський.

У студентські роки Міхновський був одним з ініціаторів створення таємного «Братства тарасівців» (1891 р.), став його ідеологом і провідником. Займався розробкою ідеологічної платформи «Credo молодого українця». «Братство тарасівців» проголосило своєю метою боротьбу за «самостійну суверенну Україну, соборну, цілу і неподільну, від Сяну по Кубань, від Карпат по Кавказ, вільну між вільними, без пана й хама, без класової боротьби, федеративну всередині». Працював адвокатом, виступав на політичних процесах, брав активну участь в українському русі. Його промова на Шевченківському святі 1900 р. у Полтаві і Харкові, надрукована окремою брошурою у Львові від назвою «Самостійна Україна» (1900 р.), вважалася деякий час програмою створеної в січні 1900 р. за його участі в Харкові Револьюційної Української Партії (РУП) у початковий період її діяльності. Брошура і програма викликали жваву полеміку, зазнали гострої критики. Деякі тогочасні видання, зокрема «Молода Україна» та «Діло», прихильно постави-

лись до ідеї самостійності України, а чернівецька «Буковина» зайняла негативну позицію. І. Франко у статті «По за межами можливого» піддав гострій критиці антисамостійницькі настрої «Буковини».

У 1902 р. Міхновський з небагатьма однодумцями вийшов із РУП і заснував Українську Народну Партію (УНП), що проголосила своєю метою боротьбу за незалежність України. Одночасно для неї написав Програму (1906 р.), своєрідний маніфест самостійників «Десять заповідей УНП» (1903 р.), що набув найбільшого поширення в Україні та за її межами. У цих та інших документах обстоювалася ідея самостійності української держави. Характерно, що радикалізм самостійників не схвалювали помірковані українські діячі. Всі тодішні авторитети були їхніми опонентами.

У роки Першої світової війни Міхновський був мобілізований у царську армію, служив військовим юристом. З початком Української національно-демократичної революції, після Лютневої революції 1917 р., Міхновський проголосив створення альтернативної Центральної Ради, яка виразно задекларувала самостійницький характер. Наприкінці березня 1917 р. «самостійники» Міхновського увійшли до складу ЦР. Водночас серйозні розходження виникли уже під час написання першої спільної відозви. Переконавшись, що у дискусіях лише марнується дорогоцінний час, Микола Іванович повністю віддався створенню українського війська, став ініціатором цієї справи. Якщо раніше він заперечував необхідність такого війська, зокрема в своєму Конституційному проекті 1905 р., то в нових умовах вважав: є держава — треба її захищати.

Виступив ініціатором скликання І-го українського військового з'їзду (більше 200 військових делегатів) як першого кроку до утворення українського національного

війська. У резолюції з'їзду йшлося, зокрема, про виділення на фронті всіх українських вояків в окремі національні частини. Проте Тимчасовий уряд відкинув такі вимоги.

М. Міхновський був організатором «Українського військового клубу ім. гетьмана П. Полуботка», від якого увійшов до Центральної Ради, вів практичну роботу зі створення українських військових частин, був членом Генерального військового комітету. Уже в травні 1917 р. в Києві був сформований 1-й український козацький полк ім. Б. Хмельницького, пізніше — полк ім. І. Гонти в Умані, ім. П. Сагайдачного в Житомирі та інших містах. Однак соціалістична національна демократія України негативно ставилась до створення армії, сподіваючись, що у крайньому випадку народ сам збереться у «народну міліцію». Тому в керівництві Центральної Ради посилювалась недовіра до Міхновського. І все ж «самостійники» не здавалися. У червні 1917 р. вони сформували частину, яка проголосила себе Другим українським імені гетьмана Павла Полуботка козачим полком. Міхновський був ініціатором повстання полуботківців з метою проголошення самостійності Української держави.

У ніч з 3 на 4 липня 1917 р. полк вийшов із казарми, здобув арсенал, зайняв частково центр Києва. Але виступ не підтримала Центральна Рада, яка все ще сподівалася досягти української автономії політичним шляхом. 6 липня повстанці склали зброю. небезпечного конкурента, «авантюриста» Центральній Раді треба було усунути з Києва. Скориставшись фактом повстання полуботківців, його припиненням, а також передчасним викриттям планів, М. Міхновського відіслали на Румунський фронт. Там він і пробув аж до Жовтневого перевороту. Пізньої осені повернувся звідти, оселився на Полтавщині, де невдовзі Лубенське земство обрало його мировим суддею. Саме у цей час,

особливо за Гетьманату, на Полтавщині набирала сили нова політична організація — Українська демократично-хліборобська партія (УДХП), єдина несоціалістична партія в Україні. Міхновський зблизився з нею, почав навіть схилитися до монархічного принципу організації державної влади в Україні і, відкинувши соціалістичні ілюзії, пов'язував майбутнє України з реалізацією демократично-хліборобської програми.² УДХП виступила з гострою критикою політики Центральної Ради, підтримала державний переворот 29 квітня 1918 р.

Гетьман Павло Скоропадський не погодився призначити Міхновського на посаду прем'єр-міністра Української держави. Хоч М. Міхновський спочатку й не підтримав ідеї масового антигетьманського повстання, але після проголошення гетьманом федеративної грамоти брав активну участь у поваленні режиму П. Скоропадського. Ставлення М. Міхновського до Директорії УНР було відверто негативним. Невдовзі він захворів на тиф і потрапив до лікарні. Коли до Харкова увійшли більшовики, його заарештували, проте незабаром звільнили на прохання місцевої інтелігенції. Важка хвороба підірвала здоров'я Міхновського, до того ж він був повністю виключений з політичного життя. Деякий час мешкав на Полтавщині, пізніше опинився в Новоросійську, звідки марно намагався емігрувати. На Кубані працював у системах кооперації та освіти. Навесні 1924 р. повернувся до Києва, сподіваючись, що подальших переслідувань не буде, проте глибоко помилився. Знову був заарештований ДПУ, але через кілька днів був звільнений.

Проте 3 травня 1924 року Миколу Міхновського знайшли повішеним у садку в садибі Володимира Шемета, де він квартирував. Довгий час точилася дискусія щодо його передчасної кончини. Існувала версія, що смерть Міхновського — справа рук ДПУ.

Але її спростовують свідчення Ждана Шемета — сина Володимира Шемета, у якого проживав свої останні дні Міхновський. У 1998 р. Ждан Шемет вперше засвідчив, що його батько знайшов у кишені покійного записку з таким текстом: «Волію вмерти своєю смертю! І сюди круть, і туди верть, однаково в черепочку смерть, як каже приказка. Перекажіть моє вітання тим, хто мене пам'ятає. Ваш Микола».³

Такою мученицькою смертю закінчилося страждання життя, сповнене боротьби і трагізму, одного з найбільших і найпошлідовніших провідників української державності і духу, яким був і залишиться вічним Микола Іванович Міхновський.

Велич і трагізм тогочасних подій, їх учасників відображають документи, творча спадщина. На жаль, їх не так багато, як хотілося б. Але кожний не просто несе певну інформацію, а будить думку й почуття. Тож сприймаєш усе розумом і серцем. А ще проєктуєш ті події на сьогоднішній день. Виявляється, як багато повторів! На жаль, не кращого досвіду, а прорахунків, помилок, упущень. Не всі уроки тих буремних років пішли на користь сучасним політикам. Тому й хочеться закликати наших політиків — справжніх патріотів частіше і глибше занурюватися у наші чисті джерела минулого, але не для того, щоб почитати, поговорити й вшанувати, згодом — і забути, а зробити висновки і винести уроки.

У тривалі часи бездержавності, зокрема після остаточної ліквідації Гетьманщини наприкінці XVIII ст., в Україні не просто тліли і жевріли, а прямо-таки палахкотили ідеї незалежності та державності. Яскравим свідченням цього можуть бути хоча б діяльність, документи Кирило-Мефодіївського братства, «Начерк Конституції Республіки» Г. Андрузького, «Братства тарасівців», конституційні проєкти М. Драгоманова, М. Грушевського, О. Ейхельмана та ін. Серед них помітне місце посідає конституційний

проєкт М. Міхновського, що, крім усього іншого, залишається і надалі важливою пам'яткою національної, політичної, історико-правової, державницької думки.⁴

Прикметно, що в останні два десятиліття із цілковито зрозумілих причин про цього провідника державності й духовності в Україні, одного з яскравих і невтомних будителів нації, багато говорять і пишуть. Зокрема, про його палкий патріотизм, подвижництво в державотворенні, будівництві Української армії, про бурхливу громадсько-політичну діяльність та ін. Однак децю в тіні до цього часу все ж залишається його правотворчість. Між тим студенти, майбутні правники, вивчають і конституційний проєкт М. Міхновського в такому досить розлогому історико-юридичному навчальному курсі, як «Історія держави і права України».⁵

Цей виключно важливий документ вперше був видрукуваний у часописі Української Народної Партії «Самостійна Україна» у вересні 1905 р. і мав назву: «Основний Закон «Самостійної України» Спільки народу українського». В цьому часописі зазначалося, що проєкти основного закону підготовлено групою членів УНП. Враховуючи те, що всі програмні документи партії готувалися за активної участі лідера УНП і водночас редактора «Самостійної України» М. Міхновського, цілком обґрунтовано і зрозуміло вважаємо його автором цього Конституційного проєкту. В ньому планувалися федеративний державно-адміністративний лад майбутньої самостійної України, суверенність України, націоналізація землі з викупом її в українських поміщиків і без викупу у чужих, рівність усіх станів (класів) перед законами, особиста свобода, демократичний політичний лад.

Підкреслимо, що «Основний Закон «Самостійної України» був створений під значним впливом ідей М. Драгоманова, викладених, зокрема, в його конституційному

проекті 1884 р. Однак автора документа все ж таки не вдовольнив принцип локального самоврядування в межах Російської децентралізованої демократичної держави. До того ж в проекті взагалі не згадується Росія, а в основу покладено принцип нової самостійності України, яка б обіймала 9 таких земель: Чорноморська Україна; Слобідська Україна; Степова Україна; Лівобережна Україна, або Гетьманщина; Північна Україна, Полісся, або Гайова Україна; Правобережна Україна; Підгірська Україна; Горова Україна і Понадморська Україна.

Характерно, що серед прав і свобод українців, які б гарантувала федерація українських земель, автор проекту виокремлював: право на громадянство, скасування кастового поділу суспільства, рівноправ'я чоловіків і жінок, недоторканність особи, недопустимість покарання і перебування під вартою без судового вироку протягом 24 годин, недоторканність помешкання, свобода совісті, свобода слова, відокремленість церкви від держави, а держави від церкви, вільне розторгнення шлюбу, свобода наукових досліджень, право на освіту, свобода друку, свобода зібрань, свобода створення спілок, право на звернення до влади з індивідуальними чи колективними петиціями, таємність листування, право на рідну мову, визнання офіційною (державною) української, право на звернення до суду, скасування надзвичайних судів та ін.

У своєму проекті М. Міхновський підкреслював, що ці права і свободи, як взагалі і вся влада, належать українському народові. Водночас при цьому він дотримувався класичного, ще з часів Монтеस्क'є, розподілу влади на законодавчу, виконавчу і судову. Перша, за проектом Конституції, здійснюється двопалатним парламентом, за словами автора, «двома хатами» — Радою представників і Сенатом. Останні мали формуватися шляхом загальних,

прямих, рівних, безпосередніх виборів, за обов'язкового і таємного голосування. Активним виборчим правом мали користуватися громадяни чоловічої і жіночої статей, які були б членами української громади не менше року, досягли 25-літнього віку, а пасивним правом — ті ж громадяни, які вміють говорити, читати і писати українською мовою та віком до 70 років.

Законодавча ініціатива мала надаватися «обом хатам», а також будь-якій групі громадян чисельністю понад 25 тис. чол. Депутати і сенатори вважались представниками всього українського народу, а не громад чи земель, до того ж переходили на суто професійні засади роботи. Водночас не мали права займати посади у виконавчих чи судових органах. Прикметно, що закони мали ухвалюватися більшістю голосів, за наявності більшості депутатів чи сенаторів. До того ж за обов'язкового голосування кожного артикулу окремо.

Щодо виконавчої влади, то М. Міхновський передавав її першому громадянину України — Президенту Всеукраїнської спілки, який обирався всім українським народом на 6 років із числа громадян віком понад 35 років і на один термін. Він же призначав і усував міністрів, був верховним головнокомандувачем, оприлюднював і контролював хід реалізації законів. Мав право дочасного скликання парламенту, амністії, помилування. Одночасно за можливого нехтування Конституції підлягав відповідальності перед «Народним судом» у складі обох хат та вищого касаційного суду. Міністрами, за М. Міхновським, могли бути тільки українці.

Судова влада мала належати всім судам і суддям. Проте заборонялося створення будь-яких надзвичайних судових інституцій. Встановлювався обов'язковий суд присяжних. Миріві судді і колегіальні судді першої інстанції мали

обиратися місцевими радами на 3 роки, а земельні судді другої інстанції і судді касаційного суду призначались президентом довічно.

Самоуправління на місцях здійснювалося, за означеним проектом Конституції, виборними земськими і громадськими радами за власними законами. Місцева виконавча влада — відповідні управи і всі урядові посади також були виключно виборними.

Разом з тим держава не могла мати постійного війська. Її силові структури склалися лише з міліції, яку мала і утримувала кожна громада на основі закону, котрий повинен був поновлюватися щорічно. Конституція М. Міхновського визначила державний прапор (жовто-блакитний), столицю (Київ).

Вкрай важливо, що вперше в українській конституційній практиці Основний закон чітко визначав низку окремих конституційних законів, а саме: про працю, про пресу, про суд присяжних, про фінанси, про судову організацію, про відповідальність міністрів та інших чиновників, про матеріальне утримання депутатів, сенаторів і урядовців, про військо, про шкільну освіту, про кару та цивільну відповідальність. У конституційному проекті міститься стаття про націоналізацію землі. Однак, на відміну від більшовицької соціалізації, наприклад, вона відрізнялася принципом відпущення за викуп та розподілом землі за національною ознакою. Тобто при цьому чужинці не мали права приватної власності на землю.

Отже, вважаємо, що на початку ХХ ст. досить виразно окреслився консервативно-державницький напрямок політико-правової думки в Україні. Він проходив стадію становлення в нових конкретно-історичних умовах (революція 1905-1907 рр., пробудження усіх поневолених народів самодержавної Російської імперії та ін.). Адже саме тоді в

одній із статей в газеті «Слобожанщина», яка вийшла в світ у 1906 р. якраз перед думськими виборами і закликала голосувати за українських кандидатів, М. Міхновський стверджував, що саме здоровий націоналізм, а не космополітизм є основою розвитку духовних сил українського народу. Це положення, на нашу думку, залишається досить актуальним і нині. Ніхто не може аргументовано заперечити, що українські патріоти в минулому завжди залишалися в меншості. Звідси, як переконливо доводять фахівці, а не політики вкупі з політиканами, і переважна більшість наших сучасних проблем.

У своїй промові «Самостійна Україна» (1900 р.), потім у програмі УНП (1902 р.) М. Міхновський писав, що головна причина нещастя нашої нації — брак націоналізму серед старшого загону її. Націоналізм — це велетенська і непоборна сила, яка яскраво почала проявлятися у ХХІ віці. Під її могутнім натиском ламаються непереможні, здавалося б, кайдани, розпадаються великі імперії і з'являються до історичного життя нові народи, які до того часу покійно несли свої рабські обов'язки супроти чужинців — переможців. Націоналізм єднає, координує сили, жене до боротьби, запалює фанатизмом поневолені нації в їх боротьбі за свободу,⁶ вважав М. Міхновський.

Ідеї М. Міхновського дістали широке втілення в державотворчій практиці УНР і сучасної незалежної України. Так, з Основного Закону М. Міхновського УНР, для прикладу, Україна запозичила в своїй Конституції ідею адміністративно-територіального поділу України на землі, скасування приватної власності на сільськогосподарські угіддя, станового поділу людей, недоторканності особи, її помешкання, листування, принципи судочинства, відсутності постійного війська і виконання його функцій міліцейськими силами. Сучасна Україна, крім ряду названих

положень, домоглася запозичення Основним Законом національних кольорів прапора, ідей президентської республіки тощо.

Ідеолог української державності Микола Іванович Міхновський залишив зовсім невелику за обсягом спадщину. На думку її дослідників, його публіцистика, політологічні та правознавчі статті, програмні документи могли б скласти лише один невеликий том. Натомість вони створили цілу епоху в історії української суспільно-політичної, державницької думки.

¹ Триумф і трагедія Миколи Міхновського // Урядовий кур'єр. — 2009. — 12 березня.

² Самостійна Україна // Збірник програм українських політичних партій на початку ХХ століття. — Тернопіль, 1991. — С.54-55.

³ Триумф і трагедія Миколи Міхновського // Урядовий кур'єр. — 2009. — 12 березня.

⁴ Самостійна Україна // Збірник програм українських політичних партій початку ХХ століття. — Тернопіль: — 1991; Слюсаренко А. Г., Томенко М. В. Історія української конституції. — К., 1993; Грабовський С., Ставряні С., Шкляр Л. Нариси з історії українського державотворення. — К.: Видавництво «Генеза», 1995; Українська народна енциклопедія. — Львів: «Червона калина», 1996; Мироненко О. М., Римаренко Ю. І., Усенко І. Б., Чехович В. А. Українське державотворення. Словник — довідник. — К.: «Либідь», 1997 та ін.

⁵ Шкварець В. П., Шитюк М. М. Історія держави і права України. — Миколаїв: «Тетра», 1999; Шкварець В. П., Орловський В. К. Історія держави і права України. Друге доопрацьоване, доповнене видання. — Миколаїв: Видавництво МДГУ імені Петра Могили, 2006.

⁶ Від «Самостійної України» до самостійної України; Самостійна Україна. Промова; Програма Української Народної Партії // Збірник програм українських політичних партій початку ХХ століття. — Тернопіль: 1991. — С.3-53.